

Hz. Peygamber Öncülüğünde Gerçekleşen Değişim ve Dönüşümün Kur'anî Dinamikleri

The Quranic Dynamics of the Change and Transformation which Took Place under the Guidance of Prophet Muhammad

Fatih Tiyek

Doç. Dr., KSU İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., KSU Faculty of Theology, Department of Tafsir
Kahramanmaraş / Turkey
fatih tiyek@ksu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8225-479X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 15 Nisan 2020 / **Date Received:** 15 April 2020

Kabul Tarihi: 26 Mayıs 2020 / **Date Accepted:** 26 May 2020

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2020 / **Date Published:** 30 June 2020

Yayın Sezonu: Haziran 2020 / **Pub Date Season:** June 2020

Atıf: Tiyek, Fatih. "Hz. Peygamber Öncülüğünde Gerçekleşen Değişim ve Dönüşümün Kur'anî Dinamikleri". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (Haziran 2020), 105-118.

Citation: Tiyek, Fatih. "The Quranic Dynamics of the Change and Transformation which Took Place under the Guidance of Prophet Muhammad". *Journal of Academic Sirah* 2 (June 2020), 105-118.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Copyright © Published by KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSU Sirah Researches Application and Research Center

Kahramanmaraş 46100 Turkey

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Allah Tealâ, insanlığa son müdahalesini peygamber ve kitap göndererek; Hz. Peygamber'in örnekliliği ve Kur'an'ın rehberliği ile yapmıştır. Allah'ın emriyle ağır bir sorumluluk üstlenen Hz. Peygamber bu süreçten yüzünün akıyla çıkmış ve insanlık tarihinde emsali olmayan bir değişim ve dönüşümün baş mimarı olmuştur. Yanlış ilah anlayışı, anlamsız ibadet şekilleri ve çarpık ahlakî yaşantı yerine Tevhid'in hakim olduğu bir sistemin kurulması ve mükemmel bir şekilde uygulanmaya başlanması bu değişim ve dönüşümün bir sonucudur. Bu süreçte Hz. Peygamber'in en büyük bilgi ve motivasyon kaynağı Allah'ın mesajlarını ve talimatlarını ihtiva eden Kur'an olmuştur. O, kapsayıcı muhtevası, eşsiz üslubu, zengin beyan tarzı ve insani özellikleri gözetilen nüzul süreci ile Hz. Peygamber'in elini güçlendirmiş, değişim ve dönüşümün belirli bir plan/düzen içinde gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu yüzden bu çalışmada nüzul süreci özelinde Kur'an'ın değişim ve dönüşüme katkı sağlayan yönleri ve bunun ilk muhatapları özelindeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Tefsir, Peygamber, Kur'an, Dönüşüm.

Abstract

Sending the Prophet and the book, Allah made means the exemplification of the Prophet and the guidance of the Quran to the last intervention of humanity. Taking a heavy responsibility with the order of Allah , the holy Prophet acquitted himself well and he became the chief architect of a change and transformation that hadn't been seen in the history of humanity. Instead of wrong understanding of god, meaningless worship forms and crooked moral life, an establishment of a system dominated by Tawhid and the perfect implementation of it was a result of this change and transformation. In this process, the greatest source of information and motivation of our Prophet was the Quran, which contains the messages and the instructions of Allah. With its inclusive content, unique style, rich declaration style and the process of descending paying regard humanistic features, it strengthened the hand of the Prophet, contributed the change and transformation in a certain plan and order. Therefore, this study will focus on the aspects of the Qur'an that contribute to change and transformation, and its reflections on the first interlocutors.

Keywords: Sirah, Tafsir, Prophet, Quran, Transformation.

Giriş

Kur'an, Allah Teala'nın insanlığın faydasına göndermiş olduğu son ilahi kitaptır. İnsanlığın faydasına gönderildiğinden dolayı da bizzat kendinin ifadesiyle hidayet, rahmet, öğüt, şifa, müjde ve uyarı¹ olarak nitelendirilen zengin bir muhtevayı muhataplarına iletmiştir. Bu muhtevanın iletilmesinde ve gereklerinin yapılmasında hiç şüphesiz baş aktör Hz. Peygamber olmuştur. Bu süreçte o, pasif bir iletici değil kendisinin de mensubu olduğu bir grubun ideallerinin gerçekleşmesinde aktif rol alan örnek bir uygulayıcı konumundaydı. Dolayısıyla o, içinde bulunduğu olgusal hareketten bağımsız değil bu olgunun taleplerinin ve gelecek ile ilgili ideallerinin bizzat takipçisi konumundaydı.² Cahiliye toplumunun yanlış uygulama ve alışkanlıklarını ortadan kaldırıp yerine İslami ilkelere uygun bir toplumsal düzen inşa etme mücadelesinin ve bu doğrultudaki değişimin tesadüfen gerçekleşmesi mümkün olmayacağından Hz. Peygamber, planlı, programlı, zamana endekli, toplumu oluşturan aktörlerin görüşlerini dikkate alan ve vahiy destekli³ sağlam bir metod uygulamıştır. Bu metod, Kur'an'ın nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren varlığını hissettirmesini ve muhatapları nezdinde kendini kabul ettirmesini sağlamıştır. Çünkü Kur'an, sadece muhataplarını haberdar etmekle yetinmemiş, verdiği haber doğrultusunda inşai bir amacı da gerçekleştirmek isteyerek insanı ve onun aracılığıyla toplumu değiştirip dönüştürmeye çalışmıştır.⁴ Bu amacı gerçekleştirmeye de öncelikle ilk muhatapı konumundaki toplumdan başlamış, toplumun durumunu dikkate alarak ve öncelikle ona hitap ederek onu içinde bulunduğu ve olumsuz vasıflarıyla ön plana çıktığı yapıdan kendi istediği bir yapıya getirmeyi hedeflemiştir.⁵ Cahiliye olarak nitelendirilen bu toplum, büyük çapta sosyal bir değişime tabi tutulmadan önce mevcut ortam bu yönde çok iyi hazırlanmıştır. Çünkü sürecin sonunda İslam dini kendine has itikadi ilkelerini ve ahlak düzlemini oluşturmuş, adeta toplumda bir tutum ve zihniyet inkılabı meydana getirmiştir.⁶

Bu hedef, onun ilk mesajlarıyla birlikte hissedilmiş ve bir planın aşama aşama işleyişine yön vermiştir. Dolayısıyla Kur'an, tarihi bilgiler vermek yerine tarihe hükmetmeyi ve o tarihi, kendi varlık modelinin kalıp ve şemalarına dökmeyi amaçlamış⁷ ve sürecin sonunda da bu amacını gerçekleştirmiştir. Bu anlamda tarihte eşine az rastlanır bir başarının en önemli rehberi olmuştur. Gidişata müdahale edip ona hükmetme ve onu kendi ilkeleri doğrultusunda şekillendirme nüzul süreci boyunca, içinde bulunulan şartlara uygun bir şekilde, aktif müdahalenin en güzel örneğini sunarak devam etmiştir. Öyle ki, süreç boyunca toplumda karşılaşılan problemlere tam yerinde ve

¹ İlgili ayetler için bk. el-Bakara 2/2, 185; el-A'râf 7/203; Yûsuf 12/111; el-İsrâ 17/82; Meryem 19/97; Tâhâ 20/2-3; el-Furkân 25/1; en-Neml 27/2; Lokmân 31/3; Yâsîn 36/70; es-Sâd 38/87; ez-Zümer 39/23; el-Casiye 45/20.

² Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitâbiyât Yay., 2001), 91.

³ Recep Vardi, "Hz. Muhammed'in Liderliğinde Arap Toplumunda Gerçekleşen Toplumsal Değişim", *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (2015), 339.

⁴ Bk. Mehmet Evkuran, "Kur'an-Kültür İlişikisine Zihin Felsefesi Açısından Bir Bakış", *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu* (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay., 2007), 33.

⁵ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yay.,2018), 53.

⁶ Mehmet Erdoğan, "Kur'an Nüzul Dönemi Olgusallığıyla İlişkinin Fıkhî Yorumu", *İslamiyât* 7/1 (2004), 68. Meydana gelen değişimin ayrıntısı için bk. Ömer Dumlu, "Kur'an ve Değişim", *Kutlu Doğum 2002: Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm* (Ankara: TDV Yay.,2007), 170-173.

⁷ Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslami Araştırmalar Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996), 103.

zamanında müdahaleler yapmıştır. Bu da müminlerin çok fazla yıpranmamasını, inkârcıların ise cesaretlerinin kırılmasını sağlamıştır.⁸

Nüzul süreci boyunca Kur'an'ın gerek amacının gerekse muhtevasının ilk muhatap toplumun birçok problemine çözüm sunması onun gündemde kalmasını ve toplumsal hayatta belirleyici konuma yükselmesini sağlamıştır. Bu yüzden de o, ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren sosyal bir gerçeklik olarak toplumsal yaşamda etkili bir konuma erişmiştir.⁹ Bu konumu Kur'an'ın, ilk muhatap kitle açısından bizzat tecrübe edilen bir şimdi içerisinde vahyedilmiş bir kitap olmasını sağlamıştır.¹⁰ Zira o, amacı itibariyle hayatı şekillendiren muhtevası itibariyle de bu şekillendirme çabasında karşılaşılan etki-tepki durumunu yansıtan aktif ve aktüel bir hitaptır.¹¹ Bu anlamda Hz. Peygamber ve ashabının yeni dini ikame yolundaki gayretleri, çektikleri sıkıntılar, muhaliflerle yaptıkları mücadeleler ve bunların psikolojik yansımaları Kur'an'ın muhtevasına çeşitli şekillerde yansımıştır.¹²

Kur'an'ın değişim ve dönüşüme yönelik ulvi amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için takip ettiği yöntem ve sunduğu muhteva kısa sayılabilecek bir sürede semeresini vermiştir. Bunda Kur'an'ı tebliğ eden, gerektiğinde tefsir eden ve onun gereğini eksiksiz bir şekilde hayata geçiren Hz. Peygamber'in rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Nüzul süreci boyunca Hz. Peygamber'in kendinden emin bir hareket tarzı sunması, tebliğ sürecinde müşriklerin itham, iftira, eziyet ve azgınlıkları karşısında kararlı ve sabırlı bir tavır sergilemesi, ümitsizliğe kapılmadan ısrarla ve ihlasla her an görevini ifa etme gayretinde olması, affedici, müsamahakar, merhametli, kolaylaştırıcı, tevazu sahibi, dürüst, örnek bir lider olması, çelişkiden uzak gerçekçi bir tavır takınması gibi meziyetleri¹³ muhataplarına güven vermiş ve kısa sayılabilecek bir zaman aralığında birçok insanın kazanılmasını sağlamıştır. Zira "Beni Rabbim eğitti" diyen, Rabbi tarafından "Sen yüce bir ahlak üzeresin" şeklinde methedilen ve eşi Hz. Ayşe tarafından ahlakı 'Kur'an ahlakı' olarak nitelendirilen, Resûlullah (s.a.v.) iman edenler için 'üsve-i hasene yani en güzel bir örnek olmuştur.¹⁴ Hz. Peygamber'in bu rolü ile birlikte Kur'an, inanan ve inanmayan nezdinde sosyal bir gerçeklik olarak varlığını kabul ettirmiş, gerek rehberlik anlamında gerekse uyarı ve eleştiri anlamında ne söylediği ya da ne söyleyeceği dikkate alınan bir hitap olmuştur. Bu da onun güncel değerini yükseltmiş ve etki gücünü doğrudan etkilemiştir. Allah'a inanıp Kur'an'ı rehber edinenlere ışık tutacak, onların moral motivasyonunu üst seviyeye çıkaracak bu etkinlik ve

⁸ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân fi ulumi'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1422/2001), 1/52-53; Mevlüt Güngör, "Kur'an'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]* 24/3 (1988), 16.

⁹ Selim Türcan, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010), 160.

¹⁰ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013), 19.

¹¹ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 43.

¹² Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 40.

¹³ Hz. Peygamber'in muhatap üzerinde olumlu etki bırakan bu vasıfları için bk. Ahmet Önkâl, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2016), 253-280; Mesut Okumuş, "Hz. Peygamber'in Örnek Ahlakî Kişiliğinden Kesitler", *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 35-50; Adnan Demircan, "Tebliğde Hz. Peygamber'in Örnekliği", *Diyanet İlmî Dergi* 48/1 (2012), 11-18.

¹⁴ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yay., 2015), 317.

verimlilik hem mesajın sunum şeklinde hem de muhataptaki etkisinde somut bir şekilde kendini göstermiştir.

1. Değişim ve Dönüşümün Kur'anî Dinamikleri

Hz. Peygamber, nüzul süreci boyunca Allah Teala'nın kendisine tevdi ettiği görevi bi hakkın yerine getirmek için çaba sarfetmiş ve sürecin sonunda da emeğinin karşılığını almıştır. Örneğinde ve önderliğinde cahiliye olarak isimlendirilen toplumdaki İslam dinine kendilerinden sonra giren herkesin sityayişle bahsettiği inancı, ibadeti ve ahlakıyla örnek bir toplum meydana getirmiştir. Hz. Peygamber'in başardığı bu toplumsal değişim ve dönüşümde en büyük destekçisi Kur'an olmuştur. Çünkü Kur'an'ın, hayatı her yönüyle kapsamaması, insanî özellikleri gözetip ikna ediciliği önemsememesi, muhatapına alternatif anlatım tarzı sunması ve hayatı anlamlandırmaya uygun ayetler ihtiva etmesi ile Hz. Peygamber'in mücadelesine ve bu mücadeledeki başarısına dinamizm katmıştır. İçerik, yöntem ve amaç doğrultusunda bu dinamizmin unsurlarına ayrı ayrı dikkat çekmek faydalı olacaktır.

1.1. Hayatın Her Alanını Kapsaması

Kur'an'ın rehberliğinde ve Hz. Peygamber'in liderliğinde gerçekleşen toplumsal değişim ve dönüşümüne etki eden en önemli hususlardan biri Kur'an'ın, muhataplarının hayatını her boyutuyla dikkate almasıdır. Kur'an, gönderiliş amacı doğrultusunda itikattan amelî boyuta, muamelattan ahlaka dair ihtiyaç duyulan her ilkeyi muhataplarına sunmuştur. Bu yönüyle Kur'an, İslam dininin ve onun yerleştirmek istediği sistemin hem ana kaynağı hem de bilgi vasıtası olmuştur.¹⁵ Allah Teala'nın "*Muhakkak ki, biz bu Kur'an'da her türlü örneği açıkladık*"¹⁶ ve "*Biz sana her şeyi açıklayıcı kitabı indirdik*"¹⁷ gibi ayetleriyle buyurduğu üzere insanlığın ihtiyaç duyduğu dinî ve ahlakî hükümler onda tam olarak sunulmuştur. İhtiyaç duyulan şeyin ihtiyaç duyulduğu anda ve ihtiyaca cevap verecek şekilde sunulması sebebiyle de onun aracılığıyla beklenen etki gerçekleşmiştir. Zira unutulmamalıdır ki, Kur'an, tarih dışı ve beşeri realitelerin gözetilmediği boşluğa indirilmiş bir mesajlar ve bildirimler demeti değildir.¹⁸ Çünkü o, yönelttiği mesaj ve buyrukları toplumsal ve kültürel olguya dayatan bir kitap değil; ilahi iradenin tarih ve olguya yerinde müdahalesiyle somutlaşan bir hitaptır.¹⁹

Kur'an'ın temel hedeflerinden olan sosyo-ekonomik adalet ve insan hakları ile ilgili hassasiyeti ilk nazil olan ayetlerde bile açıkça görmek mümkündür. Hatta İslam'ın beş esası, sosyal-adalete ve insan eşitliğine dayalı bir toplum kurmayı hedeflemektedir²⁰. Kur'an ayetlerinin muhtevasına baktığımızda ıslah edici bir metodla toplumu kalkındırma ve her alanda istenen müreffeh seviyeye ulaştırma hedefinin, Kur'an'ın zamana ve mekana yerinde ve zamanında müdahalesi sayesinde gerçekleştiğini görürüz. Bu manada Kur'an'ın tüm yasama alanlarına yayılmış olan geniş ve

¹⁵ Celal Kırca, *Kur'an ve Bilim* (İstanbul: Marifet Yay.,1997), 15.

¹⁶ el-İsra' 17/89.

¹⁷ en-Nahl 16/89.

¹⁸ Sadık Kılıç, *Kur'an Vahyi ve Hz. Peygamber* (İstanbul İnsan Yay., 2015), 81.

¹⁹ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, 112.

²⁰ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 78.

insancıl şefkat, yardımlaşma ve adalet ilkelerinin müşahhas izlerine pek çok ayette rastlamak mümkündür.

Hız. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği Kur'an'ın olaylara yerinde müdahalesi sayesinde itikadî, amelî ve ahlakî boyutta takdire şayan bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Örneğin, Mekke'deki dejenere olmuş, kokuşmuş, köhnemiş hayat tarzını benimsemiş bir toplumdaki tertemiz, ahlakî temellere dayalı bir toplum inşa etmesi,²¹ o toplumu putperestliğin yanlış tanrı tasavvurundan kurtarıp Allah/Tevhit merkezli, ahiret eksenli ve amel-i salih yörüngeli bir zemine oturtması²² ve toplumda baş gösteren dinî ve ahlakî çöküntüyü önleyerek toplumu yeniden ıslah etmesi²³ bu başarının en somut göstergeleridir.

1.2. Kabul Edilebilirliği Gözetmesi

Kur'an'ın bir amaca binaen indirilmiş olması ve insanî realiteyi gözetmesi sunduğu mesajların muhatapta etkili olmasını iletiği kişide etki uyandırmasını ve muhatap nezdinde kabul görmesini sağlamıştır. Hız. Peygamber'in misyonu ve Kur'an'ın muhtevası bunu gerektirmektedir. Bu yüzden Allah Teala, Kur'an'ın ihtiva ettiği mesajların iletilmesini yeterli görmemiş nüzul süreci boyunca onların anlaşılması ve gereklerinin yapılması doğrultusunda bir yöntem takip etmiştir. Mesajın etkisini artıran ve kabul edilebilirliğini kolaylaştıran bu yöntemde muhatap toplumun her yönüyle gözetilmesi en dikkat çekici hususlardan biridir. Allah Teala'nın, Kur'an aracılığıyla muhataplarına sunduğu itikadî ve ahlakî ilkelerin kabul görmesinde, toplumsal yaşamda adaletin ve hukukun tesis edilmesinde sosyal hayatın gereklerini gözetmesi sürece katkı sağlamıştır. Bu manada gerçekleştirmek istediği değişim ve dönüşümde muhataplarının içinde bulunduğu kültürel, tarihi ve toplumsal şartları kolaylaştırıcı bir araca dönüşmüştür. Zira kamuoyunun gözetilmesi ve hatta gerektiğinde kendi ilkeleri doğrultusunda kamuoyunu şekillendirmesi Kur'an'ın en önemli vasıflarından biri olduğu unutulmamalıdır.²⁴ Bu doğrultuda Kur'an, gerektiğinde duruma müdahale etmiş, karşılaşılan problemlere çözüm önermiş, sorulan sorulara gerekli cevapları vermiştir.

İlettiği mesajların kabul edilmesini kolaylaştıran hususlardan bir diğeri de Kur'an'ın ikna edici bir üslubu önemsemesidir. Kur'an, muhataplarına körü körüne, sorgulamadan inanılacak dogmalar önerme ve ilettiği mesajları "bu budur" şeklinde kestirip atma yerine onları ikna etmeyi tercih etmiştir. Bu tercih doğrultusunda tutarlı ve ikna edici argümanlarla insanların aklına, duygularına ve sağduyusuna hitap etmiştir.²⁵ Bu durumun da doğal olarak sonuca olumlu yansımaları olmuştur. En şiddetli inkarcı muhataplarının bile zihninde soru işaretlerinin oluşmasına, akılları ve yaşadıkları gerçeklikler arasında çelişkiye düşmelerine sebep olmuştur. Çelişkiye düşen insanları düştüğü bu çelişkiden kurtaran ise yine akla ve gönle birlikte hitap eden Kur'an'ın kendisi olmuştur.

²¹ Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke* (İstanbul: İz Yay., 2012), 150, 158.

²² Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* (İstanbul: y.y., 2011), 33.

²³ M. Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır* (İstanbul: Beyan Yay., 2007), 35-41.

²⁴ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 29.

²⁵ İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 104.

Kur'an'ın anlaşılmasını ve gereklerinin yapılmasını kolaylaştıran hususlardan bir diğeri de mesajların toptan değil de zamana yayılarak iletilmesidir. Allah Teala Hz. Peygamber ile mesajlarını insanlara iletirken hem onun hem de muhataplarının insani özelliklerini gözeterik ihtiyaca göre indirmiştir. Böylece Rasulüllah'ın ve onun tebliğde bulunduğu Müslümanların vahiy ile devamlı alakadar olmalarını, vahyin öğreticilik ve rehberliğinin devamlılığını ve aşama aşama kemale ermelerine katkı sağlamıştır. Allah bu şekilde zamana yaydığı emir ve yasaklarla ilk muhatap kitlenin yeni dine alışmasını ve yeni din ile kaynaşmasını da murad etmiştir.²⁶ Çünkü muhatapın hem düşünsel hem de davranışsal boyutta değişim ve dönüşümünü benimseyip yaşamasında belli bir süre içinde adım adım yürümenin yani tedrici bir yaklaşımın önemi büyüktür.²⁷

Kur'an'ın muhatapları tarafından kabul edilebilirliğine etki edip kısa sayılabilecek bir sürede Hz. Peygamber'in davetine icabet edenlerin sayısının artmasını sağlayan bir diğer yönü ise kullandığı dil ve üslubudur. Muhataplarının alışık olması sebebiyle Arapça olarak nazil olması, sözlü hitap özelliklerini taşıması, yeminler ve tekrarları kullanması, temsiller ve kıssalara yer vermesi gibi dil ve üslup özellikleri nüzul sürecinin sonunda elde edilen başarının destekçisi olmuştur. Ayrıca aynı anda farklı kültür, anlayış ve algı kapasitesine sahip insanlara, ortak bir dil ile hitap etmesi de onun hedeflerini gerçekleştirmede mükemmel bir metod kullandığını bize göstermektedir.

1.3. Beyan Tarzının Çeşitliliği

Kelimeleri, cümleleri ve anlatım tarzı bakımından tekdüze, sıradan metinlerin mesaj aktarımında başarılı olması bir tarafa muhataplarını usandırması kuvvetle muhtemeldir.²⁸ Zira farklı karakter ve şahsiyetlere sahip insanlara aynı tarz ve tek düze bir şekilde hitap etmek hem ilmi değildir hem de sonuç bakımından kısır ve verimsiz bir yöntemdir.²⁹ Bu yüzden Kur'an, tekrarlar, kıssalar, mukayeseler, yeminler, huruf-u mukattaalar, sorular, emirler, yasaklar ve tasvirler ile canlı, dinamik ve farklı bir anlatım tarzını benimsemiştir. Muhatapını etkilemek ve onda istenen etkiyi yaratmak için birden çok argümanı yerli yerinde kullanmıştır. Bu argümanlardan bazıları şunlardır;³⁰

- Muhatapını akletmeye, düşünmeye ve ibret almaya davet etmesi,³¹
- Muhataplarına gerçeğe işaret edici sorular sorması,³²

²⁶ Yaşar Kurt, "Kur'an'ın Nüzul Süreci", *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu* (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay.,2007), 131-134.

²⁷ Şevki Saka, "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*42 (2001), 59.

²⁸ İsa Kanik, "Kur'an'ın Edebi Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2018), 72.

²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1983), 177.

³⁰ Ayrıntı için bk. Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*,77.

³¹ Örnek olarak bk.en-Nûr 24/42-43; el-Furkân 25/62; el-Câsiye 45/3-5; el-Kâf 50/6.

³² Örnek için Bk. er-Râ'd 13/16; en-Nahl 16/27; el-Enbiyâ 21/43; el-Ahkâf 46/4-5.

- İstenen/bilinen ile istenmeyen/bilinmeyen durum/kişi/davranış arasında mukayeseler yapması,³³

- Muhatabın duygularını hareketlendirici canlı sahnelere ve misallere yer vermesi,³⁴

- Yasağı ihlal edenlerin pişmanlık ifadelerine yer verilmesi.³⁵

Kur'an'ın beyan tarzındaki bu çeşitlilik bazen aynı konunun farklı şekillerde anlatımında da görülmektedir. Sık ve aşırı tekrarın iticiliğini de bertaraf eden bu üslup, verilmek istenen mesajın adeta muhatabın zihnine nakşedilmesini sağlamaktadır. Örneğin Kur'an'ın en temel ilkesi olan tevhidin anlatımında böyle bir üslup bariz bir şekilde görülmektedir. Bazı ayetlerde doğrudan Allah'ın bir olduğu söylenirken,³⁶ bazılarında tevhid mukayese ile vurgulanmaktadır.³⁷ Tevhide işaret edici mahiyette muhatabın düşünmesini sağlayan sorular,³⁸ tevhide dikkat çekmek için yapılan yeminler³⁹ aynı gerçeğin farklı şekillerde nasıl ifade edilebileceğinin somut örnekleri olmaktadır. Tevhid örneğinde olduğu gibi Kur'an, bazen iletmek istediği mesajı doğrudan az ve öz kelimelerle veciz bir şekilde ifade ederken bazen de meselenin farklı boyutlarını geniş bir şekilde ele alan itnab sanatına da yer vermektedir.

1.4. Farklı Anlamlandırmalara Uygun Ayetlerinin Bulunması

Kur'an, kurmak istediği hayat nizamı ve gerçekleştirmek istediği değişim ve dönüşüm çerçevesinde değişmez, sabit itikadî ilkeler ve amelî hükümler ortaya koymuş ve bunlara riayeti tavizsiz bir şekilde muhataplarından beklemiştir. Ancak Kur'an'ın muhtevasında sadece bu ilkeler ve hükümler bulunmamaktadır. O, yerleştirmek istediği sistemin olmazsa olmazı durumundaki bu ilkelerin ve hükümlerin yanı sıra muhtelif konular ile ilgili bilgiler, haberler ve mesajlar da içermektedir. Bunların bazıları, muhatap ve ortam farklılığına göre anlamlandırılabilir yani yeni anlamlar ifade edebilecek zenginliktedir. Bu kapsamda değerlendirilecek ayetlerin içinde bulunulan duruma dair söyleyecekleri ya da muhatabın kapasitesi ölçüsünde erişilebileceği derinlikleri bulunmaktadır. Kafirûn suresindeki *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* ayetinin Mekke ve Medine dönemlerinde içinde bulunulan duruma uygun şekilde anlamlandırılması meseleyi aydınlatıcı güzel bir örnektir. Zira Mekke döneminde nazil olan bu ayet, indiği dönem itibarıyla içinde bulunulan şartlar gereği inkârcılara karşı *"Artık ben de varım!"* şeklinde bir meydan okumayı ifade ederken; Medine döneminde *"Asıl unsur benim ama sizin de varlığınızı kabul ediyorum"* şeklinde hoşgörü ve toleransın referansı olmuştur.⁴⁰

İçinde bulunulan durumdan kaynaklanan bu anlamlandırmanın bir şeklini de muhatap farklılığında görmek mümkündür. Çünkü bazı ayetlerde de muhatabın bilgi birikimi, kültürel

³³ Bk. en-Nahl 16/17 el-Mü'min 40/57; en-Nâziât 79/27.

³⁴ Bk. el-Bakara 2/25; el-A'râf 7/57; er-Râ'd 13/35; ez-Zümer 39/71-74; Muhammed 47/15; el-Kâf 50/30 gibi.

³⁵ Bk. el-Hicr 15/2; el-Furkân 25/27-28; el-Ahzâb 33/66; el-Mülk 67/10; el-Fecr 89/24 gibi.

³⁶ Bk. *"Deki: 'Allah birdir'"* (İhlas 112/1).

³⁷ Bk. *"Yaratan, yaratamayan gibi olur mu?"* (en-Nahl 16/17).

³⁸ Bk. *"De ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size getirecek ilâh kimdir?"* (el-En'am 6/46).

³⁹ Bk. *"Saf bağlayıp duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara andolsun ki, sizin ilâhınız gerçekten bir tek ilâhtır"* (es-Saffat 37/1-4).

⁴⁰ Celal Kırca, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama* (Ankara: Anadolu Ay Yay.,2019), 300.

seviyesi ayetlerden çıkarılabilecek mesajı etkileyebilmektedir. Muhatabın konuya vukufiyeti ölçüsünde derinlemesine anlamının boyutları farklılaşmaktadır. Örneğin “Balda insanlara şifa vardır”⁴¹ ayetindeki herkesin anlayabileceği bilgi ve mesajın dışında şifanın sebebi ve nasıllığı ile ilgili bir doktorun, bir ziraatçının, arıcılık ile uğraş halinde olanın, bir kimyagerin anlayabileceği farklı boyutlar söz konusu olabilmektedir.

Durum ve muhatap farklılığına göre çıkarılabilecek anlam zenginliğine işaret eden bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur'an'daki bazı ayetler onun daha çok kabul görmesini, gündemde kalmasını sağlamış ve Hz. Peygamber'in tebliğinin daha makbul hale gelmesine katkıda bulunmuştur.

2. Kur'anî Değişimin Yansımaları

İnsanları doğru yola iletmeyi amaçlayan ve müminlere büyük bir mükâfat müjdeleyen Kur'an'ın ilk mesajlarıyla birlikte mümin, kâfir, münafık, mütereddit olmak üzere farklı zihin ve ruh dünyalarına sahip, çok renkli muhatap kitlesi oluşmuştur.⁴² Kur'an nazil olmaya başladığı andan itibaren oluşan bu muhatap çeşitliliğini gözetmiş ve gönderiliş amacı doğrultusunda kendisine üç temel hedef belirlemiştir.

- Müminlerin sayısının artırıp onlara istikamet kazandırma
- Kafirlerin iftira ve saldırılarını bertaraf edip onları çaresiz bırakma
- Tarafsız durumda olanların tercihinin imandan yana olmasını sağlama.

Nitekim birçok Kur'an ayeti mezkûr hedefleri dile getirmektedir; “Gerçek şu ki, bu Kur'an en doğru, en sağlam yola ulaştırır ve güzel, yararlı işler yapan müminlere büyük bir mükâfat verileceğini müjdeler. Yine o Kur'an, ahirete inanmayanlara ise, acı bir azap hazırladığımızı haber verir.”⁴³

“Bu Kur'an, kendisinden öncekini onaylamak, şirke düşenleri uyarmak ve samimiyetle inanıp güzel ameller işleyen müminleri müjdelemek üzere indirilmiş Arapça bir kitaptır.”⁴⁴

“Allah, kuluna Kur'an'ı indirmiş ve onda hiçbir tutarsızlığa yer vermemiştir. Allah onu, küfürde direnenleri kendi katından gelecek şiddetli bir azap ile uyarmak, iyi ve yararlı işler yapan müminleri içinde sürekli kalacakları cennetle müjdelemek için dosdoğru bir kitap olarak indirmiştir.”⁴⁵

2.1. Mü'minlerdeki Nicel ve Nitel Artış

Hz. Peygamber'in risaletinin başlangıcından vefatına kadarki süreçte onun azmi, kararlılığı ve örnekliği sayesinde inananların sayısı devamlı olarak artmıştır. İslâm dini, animist ve putperest inanç sistemi ve uygulamaların olduğu geleneksel Mekke toplumunda şiddetli tepkilerle karşılaşmasına rağmen bu dine inananların sayısı günden güne artmıştır.⁴⁶ İnananların sayısının her geçen gün artması ve aşama aşama bireyden grup olmaya, gruptan kitle haline gelmeye ve

⁴¹ en-Nahl 16/69.

⁴² İsa Kanik, “Kur'an'ın Edebi Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik”, 84.

⁴³ el-İsrâ 17/9-10.

⁴⁴ el-Ahkâf 46/12.

⁴⁵ el-Kehf 18/1-3.

⁴⁶ Recep Vardi, “Hz. Muhammed'in Liderliğinde Arap Toplumunda Gerçekleşen Toplumsal Değişim”, 325.

kitleden devletleşmeye doğru bir seyir izlemesi Hz. Peygamber'in ve tebliğ ettiği Kur'an'ın başarısının somut göstergesidir. Bu süreçte inananlar sadece nicelik bakımından artmamış her geçen gün nitel anlamda da gelişim göstermiştir. Kişi açısından iman edip İslam dinine mensubiyeti kabul ile başlayan süreç, bu uğurda malını ve canını seve seve feda edebilecek seviyeye kadar erişmiştir. Çünkü Hz. Peygamber ve onun öğretisi Kur'an, inananları zihin, kalp, davranış açısından bir eğitim sürecinden geçirmiş ve onların kararlı, müttaki, erdemli bireyler olması için ne gerekiyorsa yapmıştır.⁴⁷ Düşünceden eyleme, hayatın her alanına yönelik ilkeleri içeren muhtevası, sistematik, kararlı ve ilkeli yöntemi ve ahirete yönelik cazip teklifleri ile muhatabın ikna edilmesi, ikna olduktan sonra da İslam dinine mensubiyetin gereklerinin gönül rahatlığıyla yapar duruma gelmesi başarılı bir değişim dönüşümün emaresidir. Bu seviyeyi şu ayetler güzel bir şekilde özetlemektedir;

“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁴⁸

“İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”⁴⁹

2.2. Kâfirlerin Etkisizleştirilmesi ve Çaresizliği

Hz. Peygamber'in mücadelesi ve Kur'an'ın nüzülü belli bir amaca yönelikti. İnsanlığın değişim ve dönüşümünü hedefleyen bu mücadelenin bir adımı sebat gösterip kararlılıkla ilerlemek, bir adımı da karşı karşıya kalınan engel ve engellemeleri bertaraf etmektir. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an'ın nüzülü de bu minvalde olmuştur. O, bir yandan inananların sayısının artmasını sağlamaya çalışırken bir yandan da inanmamakta kararlı olan, inatçı davranan ve hatta süreci baltalamaya çalışanlara karşı etkili ve etki kırıcı bir mücadele vermiştir. Bunu da bir yandan kendi ilkelerini kararlı bir şekilde ve ikna edici bir tarzda ortaya koyma bir yandan da inkârın anlamsızlığını ve inkârcıların acziyetini gösterme şeklinde icra etmiştir.⁵⁰ Bu çerçevede Allah Teala, Kur'an'da hem gerçek ilah olarak kendini tanıtmış hem de muhalif konumdakilerin inançlarının, algılarının ve taptıklarının gerçek dışı oluşları hakkında bilgiler vermiştir. Bunu yaparken de onlardan düşünmelerini, sorgulamalarını, geçmişe bakıp ibret almalarını ve en sonunda da herhangi bir temele dayanmayan tutumlarından vazgeçmelerini istemiştir.⁵¹ Muhataplarının hakikate zihinleri ve kalpleri ile mutmain olarak ulaşmalarını isteyen Kur'an, bunun gerçekleşmesi için farklı üslup ve metodları kullanmıştır. Kimi zaman gündelik hayatta

⁴⁷ Süleyman Koçak, “Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009), 189.

⁴⁸ el-Enfâl 8/2-4.

⁴⁹ el-Hucurât 47/15.

⁵⁰ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 144.

⁵¹ Fatih Tok, “Şirkin Tevhide Dönüştürülmesinde İlahî Metot”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/24 (2019), 722-731.

karşılıklarına çıkan sıradan durumlardan örnekler verirken kimi zaman da daha önce tahayyül bile etmedikleri mesel ve ifadelerle anlatarak inkârcıların zihin dünyasına her yönüyle hitap etmiştir.

Kur'an'ın getirdiği mesajlara eskilerin masalları, sihir, şiir, kahin sözü; Hz. Peygamber'e de mecnun, sihirbaz, şair ve kahin gibi itham ve iftiralarda bulunarak her ikisini de itibarsızlaştırmaya çalışan⁵² müşrikler, daha sonra birbirlerine Kur'an'a kulak vermemeyi salık vermişlerdir.⁵³ Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın etkililiğini kırmak adına tebliğ olumlu cevap verme karşılığında olmayacak taleplerde bulunmuşlardır.⁵⁴ Hatta uzlaşma girişiminde dahi bulunmuşlardır.⁵⁵ Süreç içerisinde bütün bu girişimler bertaraf edilince inkarcılar saldırı durumundan savunma durumuna geçmek zorunda kalmışlardır. Onların atalarının yolunu takip ettiklerine dair mazeretleri⁵⁶, putlara Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ettiklerini ileri sürmeleri⁵⁷, onları Allah katında şefaathçi olarak göstermeye çalışmaları⁵⁸ ve inanmadıkları halde inanmış gibi görünme (münafıklık) tedbirleri hem Hz. Peygamber'in hem de Kur'an'ın ortaya koyduğu mücadelede başarılı olduklarının bir göstergesidir.

2.3. Tarafsız Olanların Tercih Yönü

Kur'an muhtevasının muhatap kitle merkezli olarak daha çok inananların haklılığı ve kazanacağı, inkârcıların ise temelsizliği ve kaybedeceği temel tezleri üzerine şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu durumu hem müjde hem tehdit olarak kabul etmenin yanında, iman ve inkar bakımından kesin kanaatini belirtmeyenlere ya da iki tercih noktasında net bir tavır koymayanlara bir işaret olarak da görmek gerekir. Genel anlamda Kur'an'daki ılımlı, sıcak ve yumuşak hitaplar,⁵⁹ neyin niçin yapılacağını ya da niçin yapılmaması gerektiğinin gerekçeleri⁶⁰ ya da yapılmaması gerekenin yapılması durumunda nasıl geri dönülebileceği,⁶¹ duyguları harekete geçiren canlı sahneler, sağlam deliller, inananlara yapılan vaadler ve inkarcılara yapılan tehditler ile insanların tercihlerinin inanmadan yana olmasını sağlamıştır. Nüzul süreci boyunca iman edenlerdeki somut artış ve inkarcılardaki çöküş de iman noktasında mütereddit davrananların tercihlerinde olumlu yönde karar verdiklerini göstermektedir. Statik toplumun uç noktalarında yaşayan inkarcıların yersiz dirençlerini anlamlandıramayan ancak hakikatin gerçekliğini kendi kendilerine kavramaya

⁵² Ahmet Abay, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi* (İstanbul: Düşün Yay.,2016), 26.

⁵³ Bk. Fussilet 41/26.

⁵⁴ "Andolsun, biz bu Kur'an'da insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık. Yine de insanların çoğu ancak inkârda direttiler. Dediler ki: "Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça; senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça; iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe; Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmediğimiz; altından bir evin olmadıkça; göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Ayrıca bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim" (el-İsrâ' 17/90-93).

⁵⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vîliâyi'l-Kur'an* (Beyrut/Amman: Dâru İbn-i Hazm/Dâru'l-A'lâm, 1423/2002), 15/424-425.

⁵⁶ Bk. el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; Lokmân 31/21; ez-Zuhuruf 43/22.

⁵⁷ Bk. ez-Zümer 39/3.

⁵⁸ Bk. Yûnus 10/18.

⁵⁹ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yay.,2015), 67.

⁶⁰ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 124. Gerekçelendirme örnekleri için bk. en-Nisâ 4/140; en-Nahl 16/91; el-İsrâ' 17/24, 27, 31, 32, 34, 36; Lokmân 31/13-14.

⁶¹ Bk. Hud 11/3; el-Hicr 15/2; el-Furkân 25/27-28; el-Ahzâb 33/66; el-Mülk 67/10; el-Fecr 89/24.

muktedir olamayan insanlar için de Kur'an, adeta bir çıkış noktası olmuş ve bu insanları aklen ve ruhen ikna olmanın huzuruna kavuşturmuştur. Elbette ki bu insanların tercihlerini müsbet yönde kullanmalarında, Kur'an'ın kapsayıcı ve kuşatıcı üslubu ve bu üslubun yaşayan canlı örneği olan Hz. Peygamber'in rolü asla yadsınamaz bir gerçektir.

Sonuç

Hz. Peygamber ve Kur'an misyonları gereği ilk muhatap toplumda şirkin yerine tevhidî, putlara yönelik anlamsız ritüellerin yerine Allah'a itaatin göstergesi olan ibadetleri, ahlakî yozlaşmanın yerine herkesin huzur ve mutluluğunu önceleyen ahlakî ilkeleri yerleştirmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in ciddiyeti, azmi, örnekliliği ve önderliği Kur'an'ın muhtevası ve onun kılavuzluğu ile bir araya gelerek toplumda takdire şayan bir değişim ve dönüşüm meydana getirmişlerdir. Zira bu değişim ve dönüşüm toplumun dinî, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, ahlakî, hukuki bütün alanlarında görülmüştür. Öncüsü Hz. Peygamber olan bu sürecin en büyük mimarı da Kur'an olmuştur. Çünkü bu süreçte Kur'an, muhtevasıyla muhataplarının hayatlarındaki her boyutu gözetmiş, muhtevanın sunumunda anlama ve gereklerini yapma doğrultusunda bir yöntem takip etmiş, tekrarlar, kıssalar, mukayeseler, yeminler, huruf-u mukattaalar, sorular, emirler, yasaklar, tasvirler ile canlı, dinamik ve farklı bir anlatım tarzını ortaya koymuştur. Kur'an'ın sunduğu bu muhteva, takip ettiği yöntem ve gerçekleştirmek istediği amaç nazil olmaya başladığı andan itibaren etkisini göstererek müminlerin sayısının artmasına, inkârcıların etkisizleşmesine ve karar aşamasında olanların da tercihlerini daha çok inananlardan yana yapmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in çabası ve Kur'an'ın bu çabaya rehberlik ederek sağladığı katkı biz inananları motive etmeli, İslamî ilkelerin tesisi ve yaygınlaşmasında kılavuzumuz olmalıdır. En güvenilir örneğe ve en sağlam rehberine sahip olduğumuzu unutmadan ve kendimizden emin olarak mücadeleden ödün vermemeliyiz.

Kaynakça

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yay., 2015.
- Abay, Ahmet. *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*. İstanbul: Düşün Yay., 2016.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017.
- Çiçek, M. Halil. *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*. İstanbul: Beyan Yay., 2007.
- Demircan, Adnan. "Tebliğde Hz. Peygamber'in Örnekligi". *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2012), 7-28.
- Dumlu, Ömer. "Kur'an ve Değişim". *Kutlu Doğum 2002: Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm*. Ankara: TDV Yay. (2007), 169-181.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitâbiyât Yay., 2001.
- Erdoğan, Mehmet. "Kur'an Nüzul Dönemi Olgusallığıyla İlişkisinin Fıkhî Yorumu". *İslamiyât* 7/1 (Ankara 2004).
- Evkuran, Mehmet. "Kur'an-Kültür İlişkisine Zihin Felsefesi Açısından Bir Bakış". *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu*. 27-34. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay., 2007.
- Fazlur Rahman. *İslam ve Çağdaşlık*. Çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kur'an ve Mekke*. İstanbul: İz Yay., 2012.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler". *Diyanet İlmî Dergi* 24/3 (1988), 3-23.
- Kanik, İsa. "Kur'an'ın Edebi Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2018), 68-87.
- Kılıç, Sadık. "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum". *İslami Araştırmalar Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996), 103-114.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an Vahyi ve Hz. Peygamber*. İstanbul: İnsan Yay., 2015.
- Kırca, Celal. *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama*. Ankara: Anadolu Ay Yay., 2019.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yay., 1997.
- Koçak, Süleyman. "Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009), 187-215.
- Kurt, Yaşar. "Kur'an'ın Nüzul Süreci". *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu*. 130-142. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay., 2007.
- Okumuş, Mesut. "Hz. Peygamber'in Örnek Ahlaki Kişiliğinden Kesitler". *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 29-52.
- Önkâl, Ahmet. *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013.
- Saka, Şevki. "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 59-76.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân' an te'vîliâyi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut/Amman: Daru İbni Hazm/Dâru'l-A'lâm, 1423/2002.

- Tan, Zeki. "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu*. 27-78. İstanbul: y.y., 2011.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.
- Tok, Fatih. "Şirkin Tevhide Dönüştürülmesinde İlahî Metot". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/24 (2019), 713-733.
- Türcan, Selim. *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.
- Vardi, Recep. "Hz. Muhammed'in Liderliğinde Arap Toplumunda Gerçekleşen Toplumsal Değişim". *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (2015), 321-342.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1983.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazîm (ö.1367/1948). *Menâhilu'l-irfân fî ulumi'l-Kur'an*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1422/2001.